

RIIKKA PAPUNEN

Yhteisen kuvittelun mahdollisuus

I det stora landskapet – satumainen perhekronikka on ainutlaatuinen teatteriesitys. Esityksen mahdollisuudet venyttää sitä itseään ympäröivän yhteiskunnan normeja ovat poikkeukselliset. Esitys huomauttaa niistä lukuisista ja jokapäiväisistä tavoista, toimista ja asetelmista, joita toistamalla yhteiskunta ylläpitää epätasa-arvoisia rakenteita. *I det stora landskapet* toimii noiden samojen rakenteiden piirissä, kuitenkin joustavammin, kyseenalaistaen ja uusia rakenteita ehdottaen. Se laittaa kokijansa, niin esiintyjät kuin yleisön, kohtaamaan omat asenteensa ja norminsa. Tässä artikkelissa pysähdyn perustelemaan kantaani inspiroituneena esityksen yhteydessä teetetyt yleisökyselyn vastauksista.

I det stora landskapet sai ensi-iltansa lokakuussa 2019 Helsingissä Svenska Teaternin suurella näyttämöllä. Esitys on yhteistyö neljän eri toimijan välillä. Yhteistyön aloitteentekijänä toiminut DuvTeatern on suomenruotsalainen 21-vuotias teatteri, jossa kohtaavat kehitysvammaiset ja ei-kehitysvammaiset taiteilijat. Pääyhteistyökumppanina toimiva Svenska Teatern puolestaan tunnetaan Suomen ruotsinkielisenä kansallinäyttämönä. Näyttämöllä nähdään koko DuvTeaternin 16 henkisen ensemblen lisäksi kolme Svenska Teaternin näyttelijää. Lisäksi näyttämöllä soittaa orkesteri, joka koostuu Resonaariryhmän neljästä erityisryhmiä edustavasta ammattimuusikosta sekä Wegelius kamarijousten kvartetista.

Tätä pidemmälle ei kirjoittajan tarvitse ehtiä perustellakseen esityksen ainutlaatuisuutta. Tämänkaltaisen yhteistyön monimuotoisuus on Suomen näyttämöillä poikkeuksellista.

Taidelaitosten näyttämöt, seinät ja konserttitalit täyttyvät valtaosin tai kokonaan ei-vammaisten taiteilijoiden taiteesta. Vammaisten ja ei-vammaisten taiteilijoiden yhdessä työskenteleminen on erityisen harvinaista. Mutta esityksen ainutlaatuisuus ei tyhjene sen rakenteisiin. Moninaisetkin rakenteet voisivat yhtä lailla ylläpitää näennäistä inklusiivisuutta. Sellaista tasa-arvoa, jota ajetaan pysähtymättä pohtimaan mitä tasa-arvo käytännössä tarkoittaa ja miten se tulisi toteuttaa. Mutta *I det stora landskapet* antaa ymmärtää sen työryhmän pysähtyneen tasa-arvoisen yhdessä tekemisen ääreen perusteellisesti.

Itselleni tutkijana ja näyttelijänä eri tahojen välisissä yhteistöissä mielenkiintoisimpia prosesseja ovat yhdessä olemisen opettelu prosessit. Olen erityisesti kiinnostunut tutkimaan ei-kehitysvammaisten ja kehitysvammaisten yhdessä näyttelemistä. Tästä syystä huomioni on esitystä ja sen yleisökyselyn vastauksia tarkastellessani kiinnittynyt Svenska Teaternin ja DuvTeaternin näyttelijöiden yhdessä olemiseen. Esityksen yhteydessä toteutettuun yleisökyselyyn vastasi yhteensä 353 henkilöä. Kysely lähetettiin kaikille lipunoston yhteydessä yhteystietonsa jättäneille. Kysymykset käsittelivät laajasti katsojan katsomiskokemusta aina esteettömyyskysymyksistä esityksen sisältöön ja sen mahdollisiin vaikutuksiin katsojan arvomaailmassa. Kysymyslomakkeessa oli myös mahdollista kirjoittaa vapaasti haluamastaan aiheesta tai esimerkiksi lähettää terveisiä työryhmälle.

Vastauksissa oli heti havaittavissa selkeä linja: katsojat olivat vaikuttuneita näkemästään. Esitystä keuhuttiin erityisesti sen puhuttelevasta aiheesta, musiikin ja tekstin yhteydestä, esiintymisenilosta sekä ennen kaikkea harvinaisesta yhteistyöstä niin järjestävien tahojen kuin näyttelijöiden välillä. Yhteistyötä kiittävät vastaukset tuntuivat puolestaan jakautuvan kahteen eri leiriin. Toisaalta yhteistyöstä kiitettiin ylipäänsä, sen olemassaoloa arvostettiin, toisaalta kiitoksen kohteena oli Svenska Teatern sekä esityksessä mukana olleet Svenska Teaternin näyttelijät. DuvTeaternia kiitettiin monesta, mutta sen kaltaisia vastauksia, jossa vain DuvTeaternia olisi kiitetty yhteistyöstä, en havainnut lainkaan.

”Hienoa, että Svenska Teatern uskaltaa tehdä jotain näin erilaista DuvTeaternin erilaisten näyttelijöiden kanssa”

Svenska Teaternia kiitettiin erityisesti siitä, että se on lähtenyt yhteistyöhön ”harrastajanäyttelijöiden” kanssa ja antanut näin mahdollisuuden DuvTeaternin näyttelijöille päästä suurelle näyttämölle, näkyä ja kuulua. Svenska Teaternin näyttelijät saivat kiitosta siitä, että he arvostivat ja kunnioittivat DuvTeaternin näyttelijöitä, eivätkä vieneet heiltä tilaa. Näyttelijöitä myös ihailtiin siitä, että he antoivat aikaansa sekä kiinnostustaan tällaiselle produktiolle. Oma kiitoksen aiheensa oli tuki, jota vastaajat toisaalta kokivat nähneen annettavan vastavuoroisesti, toisaalta vain yksisuuntaisesti. Pääosin tuenantajina nähtiin Svenska Teaternin näyttelijät ja vastaanottajina DuvTeaternin näyttelijät. Vaihtoehtoisesti tuenantajina nähtiin ”koulutetut” tai ”ei-vammaiset näyttelijät” ja vastaanottajina ”harrastajanäyttelijät” tai ”vammat näyttelijät”.

”Oli ihanaa katsoa, miten ei-vammaiset näyttelijät tukivat lavalla vammaisia näyttelijöitä.”

Yllättävän useasta vastauksesta kävi myös ilmi, että yhteistyö kahden teatterin välillä oli nähty toteutuvan näyttämöllä tapahtuvana parityöskentelynä. Tällaiset parit olivat vastaajien mukaan muodostuneet yhdestä DuvTeaternin ja yhdestä Svenska Teaternin näyttelijästä. Tämä ei kuitenkaan pitänyt paikkansa, vaikka joitakin ”parivaljakoita” esityksen aikana nähtiinkin. Todellisuudessa epäsuhta kahden teatterin esitykseen osallistuneiden näyttelijöiden määrän välillä oli kuitenkin niin suuri, että kuvailun kaltaisia parivaljakoita ei olisi pystytty muodostamaan.

”Erityisesti pidin siitä, että jokaisella DuvTeaternin näyttelijällä oli parinaan Svenska Teaternin näyttelijä.”

Minun on myönnettävä, että kohdatessani tämän kaltaisia vastauksia provosoiduin. Provosoiduin siitä, että normatiivinen, kenties ableistinen¹, katse voi ohjata näkemään asetelmia, joita ei todellisuudessa ole olemassa, mutta jotka vahvistavat kuilua vammaisuuden ja ei-vammaisuuden välillä. Että vaikka esityksen työryhmä olisi kuinka asettunut näyttämölle

¹ Ableistisella katseella tarkoitan sellaista katsetta, joka käsittää ei-vammaisuuden normaalina ja vammaisuuden ei-toivottuna tai vääränä. Ableismi puolestaan tarkoittaa vammaisiin ihmisiin kohdistuvaa rakenteellista ja asenteellista syrjintää.

tuollaisia asetelmia purkaen ja vaikka he kuinka olisivat toimineet näyttämöllä näiden asetelmien ja asenteiden vastaisesti, voi heidät silti nähdä toimivan päinvastoin. Mutta ennen kaikkea provosoiduin, ja provosoidun edelleen siitä, että en voi irrottaa itseäni noista asetelmista. Vaikka kuinka itse työskentelen monimuotoisissa työyhteisöissä, koen itseni usein ensisijaisesti tuenantajana, ei-vammaisena, kyvykkäänä avunantajana. Kehitysvammaiset kollegani puolestaan tunnistan kokevani, rehellisyyttä kunnioittaen, ensisijaisesti tuenvastaanottajina. Tämä jäykkä ja jumiutunut asetelma määrittää usein ja merkittävästi suhdettani kollegoihini.

Tämä ei toki ole mikään ihme. Ihmiskunta on elänyt tällaisessa latautuneessa binäärisessä asetelmassa vammaisuuden ja vammattomuuden, vammaisten ja vammattomien ihmisten välillä pitkään, kenties aina. Viimeistään 1800-luvun lopusta saakka olemme länsimaissa oppineet ymmärtämään tilastollisesti keskiverron ihmisen normaalina. Diagnoosivien toimenpiteiden avulla meitä voidaan jakaa normaalin molemmin puolin, verrata kasvuamme, kehitystä, älykkyyttä ja toimintakykyämme suhteessa normaaliin. Monille meistä diagnooseista on valtavasti hyötyä, ja mahdollisuutemme hyvään elämään kasvavat juuri tämän vertailun tuloksena. Kun tällainen työkalu leviää erilaisilta praktikoilta arkielämään, vertailu kääntyy kuitenkin epäedulliseksi. Arvioidessani itseni lähes keskivertoa vastaavaksi ja kehitysvammaisen kollegani keskiarvosta poikkeavaksi olen jo ladannut suhteemme sellaisella historiallisella ja kulttuurisella taakalla, että se vaikuttaa kaikkeen meidän väliseemme. Vammattomana ihmisenä näen tällöin kehitysvammaisen kollegani vain vammaisuutensa kokoisena ja, jollei parannettavana, niin ainakin avustettavana, tuettavana ja hoivattavana. Tällöin koko meidän välinen suhteemme määrittyy vain kyseisten määreiden kautta.

Tanskalainen tutkija Nanna Mik-Meyer on tutkinut työpaikkoja, joissa työyhteisö on monimuotoinen ja yhteisöön kuuluu ei-vammaisten ihmisten lisäksi vammaisia ihmisiä. Mik-Meyer toteaa, että kyseisillä työpaikoilla ei-vammaisten työntekijöiden suhdetta vammaisiin kollegoihinsa määrittää usein stereotyyppinen käsitys siitä, miten vammaiseen ihmiseen tulisi suhtautua. Tämä johtaa tasavertaista kollegiaalista suhdetta useammin vanhemman ja lapsen suhdetta vastaavaan, holhoavaan suhteeseen, sekä vammaisten kollegoiden stigmatisointiin. Ajattelen, että Mik-Meyerin esittelemässä tapauksessa stigma koskettaa myös vammatonta ihmistä sekä koko kollegiaalista suhdetta. Vammaton ihminen määrittyy vastuunkantajaksi,

huoltajaksi, tukijaksi myös tilanteissa, joissa tällaiselle roolille ei olisi erityistä tarvetta. Tällainen asema voi lukita tai jähmettää yksilön tietynlaiseen positioon ja rajata arvomaailmaa ja toimintamalleja. Ei-vammaisen ihmisen yhdeksi keskeiseksi määreeksi on tällöin muodostunut itsenäisyys, riippumattomuus tuesta ja avusta.

Tähän väliin todettava, että tämä kahtia jakautunut asetelma vammaisiin ja ei-vammaisiin ihmisiin ohjaa myös kielenkäyttöämme, niin myös tässä artikkelissa. Olen tietoinen, että käytän polarisoituneita termejä, jotka eivät itsesään auta luomaan tasavertaisempia tai vähemmän latautuneita ihmissuhteita. Jako ei-vammaisten ja vammaisten välillä muistuttaa jatkuvasti jaosta normaaleihin ja epänormaaleihin. En kuitenkaan tiedä, miten kirjoittaa tästä, miten käydä keskustelua käyttämättä niitä termejä, jotka meidän sosiaalisessa järjestyksessämme ovat valtatermejä ja näin informatiivisia itsessään. Toivoisin, että ruotsin kielessä yleistyisi leimautumista välttelevä termi *funktionsvariaton* ja että suomen kieleen kehittyisi jokin vastaava toimimisen tai kykenevyyden kirjoa kuvaava termi. Voi myös olla, että tämä on vain ei-vammaisen valtaväestöön kuuluvan tutkijan kehittämä ongelma, ja *vammainen* terminä kuvaamaan yksilön identiteettiä on aivan sopiva. Kielellinen ongelma liittyneekin ennen kaikkea niihin termiä kaventaneisiin merkityksiin, jotka leimaavat vammaisia yksilöitä kielteisellä tavalla. Siksi onkin tärkeää opetella laajentamaan kuvittelua ja ymmärrettävä itsensä osana moninaista ihmisyyden ja kykenevyyden kirjoa.

Ajattelen, kuten monet feministiset vammaisuuden tutkijat, että ihmisen suhde oman ruumiinsa kykenevyyteen ja itsenäisyyteen on liikkuva ja muuttuva. Kykenevyys ei ole pysyvää ja kestävä. Oman ruumiin (kehon ja mielen) ymmärtäminen alati liikkuvaksi ja kompleksiseksi, muuttuvaksi ruumiiksi, auttaa suhtautumaan itseen tuen tarpeessa olevana ihmisenä. Tällöin tarve raja-aitojen vetämiselle itsen ja toisen välillä vähenee. Itsenäisyyden ihannoiminen vähenee ja käsitys omasta riippuvuudesta lukuisiin eri tukijärjestelmiin sekä ihmissuhteisiin kehittyä realistisemmaksi. Elämästämme elämisen arvoista tekee riippuvuus toisistamme ja vasta ymmärrettyämme sen, voimme alkaa arvostaa erilaisia riippuvuussuhteita, erityistarpeita ja tuen antoa sekä vastaanottamista.

Margrit Shildrick, feministinen, kriittisen vammaistutkimuksen piiriin lukeutuva tutkija, kirjoittaa, että oppiaksemme hyväksymään oma kykenevyytemme hetkellisyys, muuttuvuus ja

moninaisemmat tavat esiintyä ihmisenä, tulisi meidän länsimaisen kulttuurimme läpäisemien ihmisten kehittää yhteistä, psykososiaalista kuvitteluamme. Meidän tulisi kehittää kuvitteluamme niin, että käsitys ihmiskuvastamme laajenisi monimuotoisemmaksi, oikeasti erilaisia ruumiita sisältäväksi. Vaikka yhteiskuntamme on kehittänyt merkittäviä ja monissa määrin onnistuneitakin vammaisia ihmisiä inklusoivia rakenteita, näyttäytyvät ne Shildrickin mukaan näennäisinä ja formaaleina toimintamalleina. Ne eivät poista sitä lähtökohtaa, jossa erilainen ruumis tulkitaan edelleen poikkeamana. Kyse on meistä kaikista, ei vain vammaisista tai vammattomista, ”sillä niin pitkään, kun jokainen meistä, huolimatta siitä minkälainen ruumis meillä on, olemme osa normatiivisten oletusten rakentumista ja ylläpitämistä” meidän on kaikkien haastettava itsemme uudelleen miettimään suhteemme vammaisuuden ja ei-vammaisuuden määritelmiin.²

I det stora landskapet on mielestäni esitys, joka toteuttaa olemassaolollaan mahdollisuutta laajentaa psykososiaalista kuvittelua. Perustelen ehdotustani kolmelta kannalta. Ensimmäinen esitys näyttää Svenska Teaternin näyttämöllä sekä vammaisia että vammattomia esiintyjä, mikä itsessään on erityistä. On tärkeää todistaa yhdessäoloa, jossa yhdessäolijat edustavat ihmisenä olemisen monimuotoisuutta. Katsojina näemme monimuotoisen työryhmän, joka on opetellut ja edelleen opettelee olemaan yhdessä, luottamaan toisiinsa ja tukeutumaan toisiinsa. Esityksessä tukea annetaan ja vastaanotetaan ruumiin kykenevyyksistä riippumatta.

Toiseksi näytelmän fiktiivinen maailma tarjoaa esimerkin sellaisesta yhteiskunnasta, joka opettelee olemaan inklusiivisempi, opettelee järjestäytymään uudestaan ja uudelleen arvioimaan arvonsa ja sääntönsä. Esitys kertoo tarinan sääntöorientoituneesta kuningaskunnasta, jossa yhteisön normeja säädetään ja ylläpidetään tarkoin määritettyjen lakien avulla. Kuningasperheeseen syntyy kaksoset, joista toinen poikkeaa kuningaskunnan normeista siinä määrin, että hänet on lähetettävä pois valtakunnan ytimeistä. Sijoituspaikaksi määräytyy *Regelhemmet*, eräänlainen hoivakoti poikkeaville. Tämän kriisin myötä, yhdistääkseen perheensä, kuningasperheen on yhdessä hallituksen kanssa kirjoitettava uusia lakeja sekä opeteltava maailmanjärjestykseen, jossa erilaisuus ja vieraus eivät lähtökohtaisesti aja yksilöitä muusta väestä irralleen, omaksi hoivattavaksi joukokseen. Sääntöjen rinnalle

² Sitaatti Shildrickin artikkelista *Critical Disability Studies – Rethinking the Conventions for the Age of Postmodernity* (2012)

arvoon nousee ilo, leikki ja lämpö. Esitys tarjoaa esiintyjille ja katsojille mahdollisuuden kokea hetken ajan utopia, johon esityksen tapahtumien keskiössä oleva kuningaskuntakin esityksen aikana opettelee.

Yhdysvaltalaisen teatterintutkimuksen professori Jill Dolanin käsite *performatiivinen utopia* tarkoittaa sellaista teatteriesityksen kautta mahdollistuvaa läikähdystä maailmasta, jota ei muutoin ole mahdollista todistaa. Dolan uskoo, että juuri ruumiillisenkokemisen kautta utopian todellistuminen voi laajeta teatteriesityksen paikoista laajemmalle ja näin mahdollisesti vaikuttaa yhteiskunnan järjestyksiin. Näyttelijöille tai yleisölle erilaisten ruumiinesitysten yhdessä kokeminen voi olla hetki, joka mullistaa yksilön maailmankuvaa. Ajattelen, että performatiivisen utopian hetket voivat olla ja ovat yhteiskunnan rajoista vapaita tuokioita, joista puuttuvat määritteet sekä minän ja toisen erottelu – hetken helähdysten ajan on me, kuuluipa meihin kuka tahansa tai olinpa minä valinnut kanssaolijani tai en.

Kolmanneksi perustelen esityksen mahdollisuuksia laajentaa psykososiaalista kuvitteluamme teatterin ja leikin yhteen kietoutumisen avulla. Uskon, että teatteriin olennaisena osana kuuluva leikki ja leikillinen mielentila altistaa leikkiin osallistuvia utopioiden kokemiselle ja kuvittelun laajentumiselle. Leikki ja erityisesti leikillinen mielentila voi auttaa näyttelijää irrottautumaan sosiaalisista ja kulttuurisista odotuksista ja normeista. Tämä helpottaa näyttelijää heittäytymään itsestään poikkeaviin rooleihin. Tutkija Susanna Paasosen ehdotuksen mukaisesti leikillisuus voi laittaa leikkijän identiteetin liikkeelle. Tällöin omaan näyttelijäidentiteettiin tai henkilökohtaiseen identiteettiin liittyvät ominaisuudet, esimerkiksi käsitys omasta kykenevyydestä, voivat muuttua. *I det stora landskapet* on satunäytelmä. Sadun myötä leikkiin heittäytymisen voi kuvitella olevan helpompaa. Esitystä muistelllessani ja katsomiskokemukseen uppoutuessani ajattelen, että leikki liikuttaa työryhmää, se laittaa sen identiteetin liikkeelle. Sotaan lähtevä pääministeri lähtee sotaan yhtä pienin askelin kuin hänen pieniaskelinen armeijansa. Pieniaskelisen askeleesta tulee koko armeijaa määrittävä askelenmitta.

Kun leikki, leikillinen asenne ja sitä myöten luodut uudet säännöt koskettavat myös katsojia on mahdollista, että myös katsojien identiteetti lähtee liikkeelle. Juuri tällöin käsitys itsestä, identiteetistä, ruumiista, voi muuttua. Esityksen jälkeen me viemme juuri koetun hetken utopiaa

mukanamme teatterisalista koteihimme, työpakoillemme, kaduille, kauppoihin ja kirjastoihin. Jos tuo häivähdys yhdenvertaista maailmaa säilyy mukanamme, kenties kuvittelumme venyy, antaa periksi ja muuttuu osaksi meitä. Ja silloin voi käydä niin, kuten jotkut kyselyyn vastanneista kirjoittivat tapahtuneen: he tunnistivat ja tunnustivat omat ennakkoluulonsa.

”Ymmärsin esityksen aikana, kuinka itse olen ennakkoluuloinen kehitysvammaisia ihmisiä kohtaan. Kuinka olen pelännyt heitä, vaikka vain siksi että en ole ymmärtänyt heitä.”

Kun tarkastelen yleisökyselyn vastauksia pohtien voiko niistä löytää kuvailemani kaltaista psykososiaalista kuvittelun laajenemista, mahdollisuuksia uusille näkökulmille, järjestyksille, liukumille ja liikkeille lähdöille, jään kiinni muutamaaan vastaukseen.

”Ennen kaikkea mahtava tunne jostakin uudesta yhdessä olemisen muodosta ja kasvanut ymmärrys itsessäni sekä toivottavasti kaikissa muissakin katsojissa.”

”Eri ryhmien välinen yhteistyö tekee meistä yhden ison ryhmän, jossa hyväksymme erilaisuuden.”

Annan hetken mielikuvitukseni liikkua ja ajattelen katsojaa, joka on esityksen myötä kokenut tunnustavansa jonkun uuden yhdessä olemisen muodon, yhden ryhmän muodostumisen. Kenties hän on kokenut tulleen hyväksytyksi esityksen ehdottamaan utooppiseen maailmaan. Katsojan rintaa vihlaisee, kun hän tunnistaa joukkoon kuulumisen samanaikaisen vaikeuden ja kauneuden. Hän on tullut kannatelluksi, vastaanottanut tukea ja hyväksyntää. Katse kohti ruumiita, jotka normaalisti tulisi määritettyä tuenvastaanottajiksi pehmenee, katse kohti itseä ikuisena tuenantajana kevenee. Toivon, että *I det stora landskapet* esityksen kaltaiset performatiiviset utopiat liikauttavat meidän psykososiaalista kuvitteluamme niin, että alamme nähdä läikähdyksiä omasta ja toistemme herkkyydestä ja tarpeesta molemminpuoliselle tuelle. Että kuvittelumme mahdollistaisi laajan spektrin monimuotoisia ruumiita ja tapoja olla ihminen.

Kirjallisuus

Auslander Philip ja Sandahl Carrie: *Bodies in Commotion*, 2009

Davis Lennard J.: *End of Normal*, 2014

Dolan Jill: *Utopia in Performance*, 2005

Inckle Kay: *Debilitating times: compulsory ablebodiedness and white privilege in theory*, 2015

Kittay Eva: *The Ethics of Care, Dependence and Disability*, 2011

Mik-Meyer Nanna: *Disability and 'care': Managers, Employees and Colleagues with Impairments Negotiating the Social Order of Disability*, 2016

Paasonen Susanna: *Many Splendored Things: Sexuality, Playfulness and Play*, 2018

Shildrick Margrit: *Critical Disability Studies – Rethinking the Conventions for the Age of Postmodernity*, 2012

Siebers Tobin: *Disability Theory*, 2008

Vehmas Simo: *Vammaisuus, Johdatus historiaan, teoriaan ja etiikkaan*, 2005

Verkkolähteet

DuvTeatern

<https://duvteatern.fi>

Svenska Teatern

<https://svenskateatern.fi>

Resonaarigroup

<https://www.helsinkimissio.fi/resonaari/resonaarigroup>